

DOR: 20.1001.1.26453800.1400.5.8.8.2

Analysis of the Effect of Resistance Components of Oral Literature in Khuzestan Province on Committed Poetry of the Sacred Defense

Monireh Rezazadeh Kavari¹

PhD Student, Department of Persian Language and Literature, Ramhormoz Branch, Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran

Sima Mansoori^{2*}

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ramhormoz Branch, Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran

Masoud Pakdel³

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ramhormoz Branch, Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran

Mansoureh Tadayoni⁴

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Ramhormoz Branch, Islamic Azad University, Ramhormoz, Iran

(Received:19/07/2020 ; Accepted:28/10/2020)

Abstract

It is in line with the history of Iranian literature of stability and resistance that committed poetry is formed in the eight years of the Holy Defense. The themes of this poem express a kind of oral literature specific to Khuzestan province that has been hidden in the voices of local people for many years and has been a symbol of resistance and stability of the people of this region in different eras. In this research, which has been formed in two descriptive-analytical and field methods, through library methods and face-to-face interviews with narrators of sacred defense and old speakers, the effect of oral literature of this region on the poetry of stability and resistance of eight years of the Sacred Defense has been investigated. The findings of this study, which were collected through phishing, critique and analysis of written data and presentation of oral documents, indicate the rich history of oral literature in the province. The results of this study contain clear insights such as the identity and independence of this literary genre and its effects on committed poetry.

Keyword: *Resistance, oral literature, Khuzestan, committed poetry, Sacred Defense.*

---

1 . kavari.rezazadeh@yahoo.com
2 . *Corresponding Author: Simamansoori91@yahoo.com
3 . masoudpakdel@yahoo.com
4 . ms.tadayoni@gmail.com

بررسی تأثیر مؤلفه‌های پایداری ادبیات شفاهی استان خوزستان بر شعر متعهد و ملتزم دفاع مقدس

منیره رضازاده کاوری^۱

دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران

سیما منصوری^{۲*}

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران

مسعود پاکدل^۳

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران

منصوره تدینی^۴

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد رامهرمز، دانشگاه آزاد اسلامی، رامهرمز، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۴/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۸/۷)

صفحات: ۱۳۰ - ۱۱۳

چکیده

در راستای تاریخ ادبیات پایداری و مقاومت ایران، شعر متعهد و ملتزم در هشت سال دفاع مقدس، شکل گرفته است. مضامین موجود در این شعر، بیان‌گر گونه‌ای از ادبیات شفاهی خاص استان خوزستان است که سالیان سال در آواها و نواهای مردم محلی نهفته و نماد مقاومت و پایداری مردم این خطه در دوران‌های مختلف بوده است. در این پژوهش که به دو روش توصیفی-تحلیلی و میدانی، با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه حضوری با روایان دفاع مقدس و گویش‌وران کهنسال شکل گرفته است، تأثیر ادبیات شفاهی این خطه بر شعر پایداری و مقاومت هشت سال دفاع مقدس بررسی شده است. یافته‌های این پژوهش که از طریق فیش‌برداری، نقد و تحلیل داده‌های مکتوب و ارائه مستندات شفاهی جمع‌آوری شده است، بیان‌گر پیشینه غنی ادبیات شفاهی استان است. نتایج حاصل از این پژوهش دربردارنده برداشت‌های روشنی از جمله هویت و استقلال نهفته در این گونه ادبی و تأثیراتش بر شعر متعهد و ملتزم دفاع مقدس است.

کلمات کلیدی: پایداری، ادبیات شفاهی، خوزستان، شعر متعهد، دفاع مقدس.

۱. kavari.rezazadeh@yahoo.com

۲. * نویسنده مسئول: Simamansoori91@yahoo.com

۳. masoudpakdel@yahoo.com

۴. ms.tadayoni@gmail.com

۱- مقدمه

تأثیر ادبیات و شعر شاعران دفاع مقدس در تهییج احساسات حماسی قابل چشم‌پوشی نیست. زیرا

«ادبیات انقلاب اسلامی ماهیتی دینی و انقلابی دارد و بیشتر در آینه شعر بازتاب یافته است»
(چهرقانی، ۱۳۹۶: ۳۰).

«کار شعر برانگیختن توجه و آگاهی است؛ یعنی شعر، طریقه خاص جلب‌توجه به هر چیز است،
همچنین ترغیب به ادراک، دعوت به آگاهی است» (دیچز، ۱۳۷۸: ۳۴).

براساس مستندات مرتبط ادبیات شفاهی، خوزستان پیشینه طولانی در مبارزه و مواجهه با دشمنان دارد. شعر متعهد و ملتزم جنوب نیز بیان‌گر نمادها و نقش‌هایی است که در راستای ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی خاص این منطقه شکل گرفته است. اشعاری مانند:

«ممد نبودی بینی شهر آزاد گشته / خون یارانت پر نمر گشته»

از آثار بومی و شفاهی هستند که با دمیدن روح التزام و تعهد، نوعی از ویژگی‌های خاص خوزستان را در قالب شعر به عرصه ظهور رساندند. آنچه که نظیر نتایج و تأثیرش را در شعر و شاعری کشور، در هیچ جای دیگر نمی‌توان یافت. آنچه مسلم است شعر، یکی از بی‌بدیل‌ترین عوامل برای از میان راندن فشارها و تهدیدات و فائق آمدن بر دشمنان پرتعداد و مجهز به تجهیزات و فن‌آوری‌های مدرن بوده است.

«در سال‌های دفاع مقدس، شعر به‌عنوان سلاحی اثرگذار، در صحنه حضور داشت و حماسه و مقاومت‌ها را می‌ستود و ثبت می‌کرد (صرفی، ۱۳۸۹: ۱).

نمونه صادق آن را می‌توان در تأثیر اشعاری مانند

«خیز ای رزمنده شیر / خانه از دشمن بگیر» و «دایه دایه وقت جنگه تفنگم بالای سرم پر از فشنگه»

و... به‌روشنی مشاهده کرد. در ادامه تاریخ ادبیات پایداری در دوران طولانی دفاع مقدس شعری به‌وجود آمد که با نمادهای بومی خوزستان آشنا و آمیزه‌ای از حماسه بود. در ادامه نمونه‌ای از اشعار شفاهی رایج در استان خوزستان ارائه می‌شود:

علی با دُوَالفقار اُومد خُوش اُومد
به سُنبل باغ گُل اُومد خُوش اُومد

علی(ع) اُومد علی اُومد خُوش اُومد
علی(ع) اُومد که قنبر به جُلووش

آنچه موجبات تولد شعر ملتزم و متعهد دفاع مقدس خوزستان را فراهم نمود ارزش‌هایی است که از هزاران سال قبل در این استان نهادینه شده بودند و به‌عنوان بنیان‌گذار این گونه ادبی معرفی می‌شوند.

«درواقع این گونه ادبی، در طول تاریخ و در کشاکش تهاجم قدرت‌ها و تدافع جوامع سلطه‌ناپذیر، همواره به مثابه ابزار و سلاحی بازدارنده رخ نموده و موجبات احیاء، تداوم و بقای فرهنگی جوامع مورد یا تحت سلطه را فراهم آورده است» (بصیری، ۱۳۸۷: ۹۱).

ابعاد مختلف جنگ تحمیلی مخصوصاً ادبیات پایداری و مقاومت تاکنون بارها بررسی و پژوهش شده است، اما تأثیر شعر شفاهی، در پایداری، مقاومت و حماسه‌سازی‌های دفاع مقدس به‌ویژه در آزادسازی خرمشهر و شکست حصر آبادان را

نمی‌توان نادیده گرفت.

«آه خرمشهر! / خرمشهر! آن روز عصر / وقتی که در کنار دستم / چهار پرده هم‌آواز من به خون غلتیدند
(باران پور، ۱۳۷۶: ۱۴۲).

افزایش بسزای روحیه حماسی در این استان، مرهون ویژگی‌های محتوایی و مضمونی سروده‌هایی از ادبیات شفاهی متداول بین مردم است که در همه مواقع از جمله کشت و کار، فعالیت‌ها، بازی‌ها، آیین‌ها و لالایی‌های مادران زمزمه می‌شود. پژوهش‌های صورت گرفته حاکی از آن است که قالب بیشتر این اشعار مطابق با هیچ‌یک از قالب‌های شعر رسمی نیست، بلکه ساده و عامیانه است. به همین دلیل زود فهم و قابل تعمیم بر باورهای دینی، ایمان به خدا، اطمینان، اعتماد به نفس و روح ایستادگی و مقاومت است.

«محمد(ص) و علی(ع) قُربون نُومیت / علی، شیرخُدا، روڈم (فرزندم) غُلویت / علی شیرخدا رفته مدینه / به
والله او نه بُغض داره نه کینه» (اشعار شفاهی استان).

۱-۱. بیان مسأله

استان خوزستان در دوران طولانی جنگ هشت ساله، دارای ویژگی‌های کم‌نظیری بوده است.

«ارزشمندترین منطقه مورد هجوم که تصرف آن به‌عنوان هدف اصلی عراق محسوب می‌شد استان
خوزستان در جبهه جنوبی بود» (حیبی، ۱۳۹۳: ۹).

از آنجا که نخستین هجمه کشور عراق از مرزهای خوزستان آغاز شد، ادبیات مقاومت و پایداری نیز همزمان وارد این معرکه گردید و ایستادگی در برابر ظلم و جور، شکل گرفت. به واسطه عملکرد و تأثیر ادبیات در بیشتر عرصه‌ها ادبیات پایداری در این برهه تاریخی موفق شد از این جایگاه برخوردار شود. در همین راستا می‌توان اذعان کرد که ادبیات شفاهی تداوم یافتن بخش بزرگی از زبان و گویش‌های اقشار مختلف مردم و نمادی شفاف از بازیابی روحیه حماسی دفاع از وطن بوده که مصداق تهییجی آن در سروده‌های بومی‌ها به‌روشنی مشهود است. با توجه به اینکه انتقال ارزش‌های اشعار بومی و شفاهی به نسل‌های آینده و جوشش خون هويت و غیرت در رنگ‌های مردم سال‌ها قبل از شروع جنگ در شعر شفاهی و بومی این خطه یافت شده است و نظر به کاربرد بجا و مثبت شاعران از این ظرفیت در دوران دفاع مقدس، شعر شفاهی و بومی استان خوزستان را یکی از پایه‌های مقاومت و دفاع از کیان و هویت ملی می‌توان معرفی نمود.

۲-۱. پیشینه پژوهش

در عرصه ادبیات شفاهی و عامیانه، همچنین شعر متعهد و ملتزم، تحقیقات و پژوهش‌های ارزشمندی انجام شده است که استناد به همه آن‌ها در این مختصر نمی‌گنجد، اما آن‌چه مسلم است تاکنون پژوهش مستقلی درباره «بررسی مؤلفه‌های پایداری ادبیات شفاهی خوزستان بر شعر متعهد و ملتزم مقاومت دفاع مقدس» نگاشته نشده است. با توجه به بررسی‌های انجام شده، تعهد و التزام از دیدگاه سارتر اینگونه برآورد می‌شود:

«انسان می‌تواند از موقعیت منفی و بلا تکلیفی خود را رها کند و با اراده خویش نسبت به زندگی
سیاسی و اجتماعی متعهد شود و از طریق تعهد دلیلی برای هستی خود بیابد و به بشریت کمک کند»

(میرصادقی، ۱۳۹۵: ۲۸ و ۲۸).

ژان پل سارتر در کتاب «ادبیات چیست؟» تعهد ادبی یا ادبیات متعهد را در حکم عمل می بیند و معتقد است که عمل نویسنده نیز مانند عمل هر انسان دیگری باید در جهت دگرگون کردن خود و جامعه باشد. در همین راستا مقاله ای علمی پژوهشی از نصرالله جعفری خسروآبادی با عنوان «تأملی بر مفهوم تعهد و التزام در فقه امامیه و حقوق ایران» از نظر مفهومی و واژگان مذکور قابل استناد بوده است. احمد دهقان در کتاب خاک و خاطره اینگونه بیان می نماید:

«به این دلیل که رزمندگان ایرانی با از جان گذشتن و دلیری ایمانی و آرمانی سرنوشت جنگ را رقم زدند، یکباره خاطره نویسی خودبه خود به یکی از اساسی ترین محورهای فرهنگی - ادبی و به واقع ضروری جنگ تبدیل شد.» (دهقان، ۱۳۸۶: ۱۴).

در این پژوهش با روایانی از جمله محمد نورانی، شهلا حاجی شاه، فرهاد دشت، سهام طاقتی، بهجت صالح پور، سید صالح موسوی و... مصاحبه شده است. این افراد در دفاع مقدس حضور داشتند و با بهره مندی از مضامین متعهد و ملتزم خاطرات خود را عنوان نمودند.

«بله / یک تکه ترکش کوچک به قلب بزرگ اسماعیل خورد / و / قطره ای خون بر صورتش کشیده بود / و / آرزوی او بر آورده شد / اسماعیل قربانی شد / با / اذان ظهر / چه / زود برادرم را از دست دادم» (روایت معصومه رامهریزی از دوران مقاومت ۳۵ روزه خرمشهر).

از دیگر پژوهش های مرتبط، در حوزه ادبیات پایداری و شعر متعهد و ملتزم می توان از پژوهش «طرح و توضیح چند سؤال درباره مبانی ادبیات پایداری» (۱۳۸۷) و پایان نامه دکتری «سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی (از مشروطه تا شهریور ۱۳۲۰)» نام برد که با توجه به قرابت موضوعی مشترک در برخی عناوین از جمله منشأ ادبیات مقاومت و پایداری، جلوه های مقاومت در شعر و مضامین محتوایی شعر در ادبیات پایداری قابل بررسی هستند. بنابر یافته های موجود نویسندگان مقاله «جلوه های پایداری و تعهد در شعر سلمان هراتی و سمیع القاسم» (۱۳۹۶) با اثبات و نهادینه ساختن ارزش های والای انسانی در نسل آینده از طریق مضامین متعهد در شعر به معرفی آثار مشابه دو تن از شاعران فارس و عرب زبان پرداخته اند. مقاله ای با عنوان «انعکاس حوادث تاریخ ایران در شعر معاصر» (۱۳۹۴)، ارائه شده در چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت نیز، تأثیر شعر متعهد شاعران بر حوادث سیاسی و اجتماعی دوران معاصر را سنجیده و شاعرانی که شعرشان را در خدمت مردم و اجتماع قرار داده اند ارزیابی کرده است. از دیگر آثار مرتبط با موضوع می توان به مقاله «دفاع مقدس، تعهد و تحول در شعر قیصر امین پور» (۱۳۸۹) منتشر شده در مجله ادبیات پایداری اثر محمدرضا صرفی و سیدرضا هاشمی از دانشگاه شهید باهنر کرمان اشاره کرد. و حمیدرضا شکارسری، زمستان ۱۳۸۰، «نگاه کوتاه به فرم و ساختار شعر دفاع مقدس» را در فصل نامه شعر نگاشته است. محسنی نیا نیز در سال ۱۳۸۸، «مبانی ادبیات مقاومت معاصر ایران و عرب» را در نشریه ادبیات پایداری منتشر نمود، مقاله «تأملی بر شعر و شاعری در دوره دفاع مقدس» اثر افسانه رحیمیان ۱۳۸۸، «بررسی تطبیقی ادبیات شفاهی مردم فارس و عرب خوزستان» نوشته محمد جعفری قناتی (۱۳۸۳)، «گونه شناسی بومی سرودهای ایران» (۱۳۸۸)، «نگاهی به شعر عربی شیعی در خوزستان» (۱۳۷۹) و «در قلمرو ادبیات اقلیمی» (۱۳۸۱) از جمله آثار قابل استناد و بررسی در حوزه ادبیات شفاهی و فولکلور هستند.

۱-۳. اهمیت و ضرورت پژوهش

با توجه به جایگاه و نقش تعیین کننده سرزمین و مردم خوزستان، در هشت سال دفاع مقدس پر واضح است که مردم این خطه ید طولایی در مقابله با ظلم ستیزی و دفاع از وطن داشته‌اند. بر همین مبنا اندیشه این پژوهش با رویکرد «بررسی مؤلفه‌های پایداری ادبیات شفاهی خوزستان بر شعر متعهد و ملتزم مقاومت دفاع مقدس» شکل گرفته است. در این پژوهش که درباره ویژگی‌های برجسته شعر بومی خوزستان، انجام شده است، تأثیر نمادهایی که از طریق ادبیات شفاهی وارد شعر متعهد و ملتزم دفاع مقدس شده، به تبع آن ایستادگی و مقاومت به وجود آمده از باز خورد این تقارن، از جمله ضرورت‌های تبیین شده در این پژوهش است.

۲. ارتباط ادبیات پایداری با ادبیات شفاهی در استان خوزستان

تاریخ ادبیات پایداری در جهان، ریشه در گذشته‌های دور دارد.

«کهن‌ترین نمونه‌های ادبیات پایداری عامیانه که از یونان باستان بر جای مانده، اشعاری است متعلق به طوایف دوریان که با الهام از جنگ‌های یونان و ایران و جنگ‌های مدیک سروده شده‌اند» (زرین کوب، ۱۳۷۵: ۹۱).

شاعران و نویسندگان متعهد همواره از همان آغاز تاریخ در کنار مردم مبارز و عدالت‌جو خواهان آزادی و برابری بوده‌اند. اصطلاح ادبیات ملتزم و متعهد ابتدا در قرن نوزدهم میلادی در اروپا پدید آمد و در حقیقت از شاخه‌های مکتب واقع‌گرایی در اروپاست. گرچه ادبیات جنگ و به تبع آن ادبیات اروپا در آغاز قرن بیستم و با آغاز جنگ جهانی اول و با حضور شاعران و نویسندگان اروپایی در جبهه‌های جنگ و روایت‌های آنان از جنگ به صورت خاطره و تجربه شخصی شکل گرفته، اما بعدها با آغاز جنگ جهانی دوم به جایگاه امروز خود رسیده است. به تدریج پس از اروپا در خاورمیانه و کشورهای عربی و کشورهای فارسی زبان، شعرهای آزادی، وطن پرستی و مقاومت برای نجات و رهایی وطن، سروده شد.

«رایه جیل یمضی / وَهَوَّ يَهْزُ الْجِيلَ الْقَادِمِ / قاومتُ فقاومِ» (القاسم، ۱۹۹۳، ج ۲: ۶۳۸).

(پرچم نسل می‌گذرد / و نسل آینده را حرکت می‌دهد / که من حرکت کردم پس تو هم مقاومت کن).

در کشور ما، ایران نیز در طول دوران‌های مختلف هر جا که عواملی مستبد داخلی یا قدرت خارجی مردم را تحت ظلم قرار داده‌اند، نشانی از ادبیات پایداری و مقاومت را می‌توان یافت.

«بیداری ایرانیان و قیام عمومی بر ضد سلطنت مطلقه و دخالت اجانب، زاییده عوامل اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فکری همچنین زنجیرهایی از علل و عوامل شتاب‌دهنده موضعی و مقطعی بود که سرانجام در دوره مظفرالدین شاه به اوج خود رسید و در قالب نهضت مشروطه‌خواهی تجلی یافت» (چهرقانی، ۱۳۹۶: ۵).

«اجنبی شد حمله‌ور بر مذهب و آیین ما / ای دروغا می‌رود هم دین و هم آیین ما» (گیلانی، ۱۳۵۷: ۴۷).

در جنگ هشت ساله مردم مرزنشین خوزستان مخصوصاً در جنوب و جنوب غربی با بسیج همگانی از کوچک و بزرگ با نثار جان و مال خود صحنه‌هایی بدیع و شگفت‌انگیز از ایثار و فداکاری خلق کردند. براساس مستندات مرتبط با ادبیات شفاهی، خوزستان پیشینه طولانی در مبارزه و مواجهه با دشمنان داشته است. «یا لله‌اوی الجنه‌ امشی اویانه؛ ای کسی که

خواهان بهشت هستی، با ما بیا» (مریم محمودی، گویسور). ادبیات، مخصوصاً شعر که همواره همنشین و همراه مردم خوزستان بوده این بار نیز در مواجهه با دشمنان پیروزمندانه به کمک مردمی آمد که پیوسته از امتیاز و مزایای آن بهره‌مند بودند.

«در جشن‌ها و ماتم‌ها، شکوه‌ها و تقدیرها، حماسه‌ها و حسرت‌ها، وصال‌ها و هجران‌ها این شعر بوده که به یاری مردم شتافته است» (افضلی، ۱۳۹۱: ۱۷).

تنوع فرهنگی و تعدد اقوام مختلفی همچون عرب‌زبانان، بختیاری‌ها، بهبهانی‌ها، دزفولی‌ها، شوشتری‌ها و بندرنشینان حاشیه خلیج فارس، مجموعه‌ای متحد و در عین حال گوناگون از فرهنگ، گویش، آداب و سنن، مناسک و مراسم و درنهایت، ادبیات اقلیمی کم‌نظیری را به وجود آورده است که با بهره‌گیری از ویژگی‌های بومی-فرهنگی، ادبیات دفاع مقدس جنوب را شکل داده است.

وقتی دیدم بزنه دس و پا به خیش
بشینن دشمنو، مین ره و کمیش
بکنه حمایتی، امام و دینش
گرد غروب نهو تیام، ماه خوش منظر

(وقتی دیدم در خونس دست و پا می‌زند / و در آن حال از امام و دینش حمایت می‌کند / دشمنان در راه به کمیش می‌نشینند / ماه زیباروی در مقابل چشمانم غروب کرد). (فریدون مهدی‌آبادی، از گویشوران کهنسال استان).

توصیف رشادت و بزرگداشت شهیدان، ستایش آزادی و آزادگی، تسلیم‌نشدن در برابر ظلم، توصیف ظلم و ستم و شرح مظلومیت‌ها، ستایش سرزمین و میهن، دعوت به مبارزه و مقاومت و نوید پیروزی‌دادن از درون مایه‌های اصلی ادبیات شفاهی استان خوزستان است که در طول سال‌های جنگ تحمیلی ایران با عراق آغاز شد و در قالب شعر متعهد و ملتزم رشد یافت.

روید که لیلا نه گوید نمبایه اکبر
کشته بووس جوون تو لِف لاله پرپر

بروید به لیلا بگوید که اکبر بر نمی‌گردد / جوانت همانند لاله پرپر کشته شد (استاد آذریان، از گویشوران استان).

۱-۲. شعر ملتزم و متعهد تعاریف و اصطلاحات

تعهد عبارت است از «حفظ و نگهداری از چیزی و مراقبت از آن در همه احوال» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۵۹). در عین حال گروهی از مفسرین آن را به معنی «التزام به چیزی و عقد قلبی بر آن» می‌دانند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۶۵۱). بنابراین تعهد به معنای اختیار کردن و انتخاب کردن عهد و التزام و یا امری است که حفظ و نگهداری آن لازم باشد. به بیان دیگر، تعهد معنایی مترادف با التزام دارد (جعفری خسروآبادی، ۱۳۹۶: ۳). بنابراین التزام نیز معنای ثابت کردن امری به نحو محکم به عهده خود به گونه‌ای که همراه و ملازم او باشد (فیومی، ۱۴۱۴: ۵۵۳). با توجه به مترادف معنایی تعهد و التزام در ادبیات پایداری و شعر متعهد و ملتزم دفاع مقدس خوزستان در این پژوهش این دو واژه در معنای یکسان به کار رفته است. تنوع حوادث و رویدادها، جذابیت و زیبایی تابلوهای خلق شده ایشار و فداکاری و شجاعت به دست رزمندگان، به شاعران فرصت داد تا اصطلاح مقاومت و پایداری دفاع مقدس را، همواره با ظلم‌ستیزی عجین و بازنمایی کنند تا درنهایت به معنای

مشارکت آگاهانه هنرمند و ادیب در مسائل بشری از جمله مباحث سیاسی، اجتماعی، دینی و... معنی شود. تعهد مصدر باب تفاعل و ریشه آن واژه عهد است، اما برخی لغت‌شناسان بر این عقیده هستند که این لغت یک معنای واحد دارد و اصل آن «نگهداری از شیء است» (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۱۶۷).

شعر ملتزم و متعهد از طریق پرداختن به مضامین جنگ نه تنها به تحقیر و سرزنش دشمن می‌پردازد، بلکه باعث تقویت روحیه ملی و انسجام همگانی می‌شود. استاد علی معلم، درباره تعهد در شعر انقلاب می‌گوید:

«در نخستین لوح‌هایی که از جانب امام خمینی (ره) برای تشویق شاعران انقلابی صادر شد به ظاهر هیچ سخنی، پیرامون خود شعر گفته نشده بود، بلکه حرف از انسانیت و کمال و رسیدن به نهایت بود» (محقق، ۱۳۷۸: ۶۴).

نکته نهایی این است که شعر متعهد دفاع مقدس با داشته‌های خود توانست دربرگیرنده یک دوره درخشان از تاریخ معاصر کشورمان شود. تاریخ ادبیات شعر متعهد و ملتزمی که همه ابعاد سیاسی و اجتماعی را دربر گرفته و موفقیت، حفاظت و صیانت از وطن و تمامیت ارضی را در کارنامه دارد.

«خرمهر! / هم از خاک پاک تو بود / که جنگاوران خورشیدی میهنم / از شانه‌های ارونند / خدنگ نور / به سینه تفتان کاشتند» (ساکى، ۱۳۸۸: ۷۲).

۲-۲. محوریت انواع شعر متعهد و ملتزم جنوب

هر سروده‌ای که شاعر با تبعیت از چارچوب‌های محتوای پایداری و مقاومت و در دوران هشت سال دفاع مقدس سروده باشد می‌تواند حاوی مضامین شعر ملتزم و متعهد باشد.

«شعر مقاومت، شعری پویا بوده که می‌تواند کانالی برای بیان حرف‌های ستم‌دیده به ستمگر باشد. شعر مقاومت، برخلاف قواعد مرسوم ادبی غرب است و از حصار تنگ شخصی بیرون می‌آید و پیامی جهانی می‌یابد» (روزبهنی، ۱۳۸۹: ۲۶).

ادبیات پایداری همچون انواع ادبیات غنایی، ادبیات حماسی و... دارای زبان مخصوص به خود بوده و از واژگان، موسیقی و بلاغت خاصی برخوردار است. تمامی عناصری که در این نوع از ادبیات به کار گرفته می‌شود به نوعی با موضوع شعر ملتزم و متعهد در ارتباط بوده، بر ذهن و زبان نویسندگان و شاعران تأثیر مستقیم گذاشته است. اصطلاحاتی چون: بیداری، ایستادگی، پرواز جان، خفاش ظلم، لاله داغدار، رستم، مرگ شیرین و سرخ، شهید و شهادت، از جمله مضامین پر کاربرد در انواع ادبی دفاع مقدس هستند.

«گرایش به مفاهیم دینی و عاشورایی، ایثار و جانفشانی، دعوت به مبارزه، تشجیع و تهییج رزمندگان، تحقیر و تذلایل دشمن، قهرمانان خستگی‌ناپذیر، توصیف میادین جنگ و جبهه‌های نبرد، آرمان اصیل و مقدس شهیدان و دفاع از آن، آمیزش شخصیت‌ها و عناصر اسطوره‌ای و حماسی با شخصیت‌های دینی و مذهبی و تشبیه رزمندگان به آنان، ستایش امامان به‌ویژه امام حسین (ع) سرور و سالار شهیدان به‌عنوان قهرمانان واقعی حماسه عاشورا» (رحیمیان، ۱۳۸۸: ۸۸).

بیشترین مفاهیم و مضامین پر کاربرد دفاع مقدس هستند که زمینه‌های تفکر در شعر متعهد و ملتزم را بسیار فراگیر نموده‌اند.

هشت سال دفاع مقدس جنوب، در دوران معاصر و در این بازه زمانی، با مؤلفه‌های آن در ادبیات مقاومت و پایداری معاصر آمیخته شده است. بدین ترتیب، مهم‌ترین محورهای شعر متعهد و ملتزم جنوب در دوران دفاع مقدس را می‌توان این چنین برشمرد:

- الف- شعر متعهد و ملتزم جنوب جزئی از ادبیات دفاع مقدس است که آغاز آن مربوط به تاریخ مشخصی از جنگ تحمیلی شده کشور عراق به ایران است.
- ب- این جنگ که از نقاط صفر مرزی خوزستان آغاز شد با انگیزه دفاع، قهرمانانی را پرورش داد که با آرزوی شهادت برای صیانت از داشته‌هایشان می‌جنگیدند.
- ج- کاربرد مضامین این اشعار دارای قداست و کاربرد ویژه و خاصی در دفاع مقدس داشته، ریشه آن به شعر شفاهی بازمی‌گردد و تفکر جهادی و شیعی دارد.
- د- ساختار مفهومی این ادبیات بین دو محور واقعه عاشورا و موضوعات دینی، مدح بزرگان اسلام، شهادت و ایثار توجه شاعران را جلب کرده است.
- ذ- سرایندگان شعر متعهد و ملتزم جنوب از واژگان، اصطلاحات، ترکیبات و تعبیرات و نمادهایی بهره برده‌اند که ویژه خوزستان است و در هیچ جای دیگر مانند آن یافت نمی‌شود.
- ح- شعر متعهد و ملتزم دفاع مقدس جنوب نویدبخش ادبیات بومی است و از مؤلفه‌های برجسته‌اش این است که خاستگاه بومی دارد؛ یعنی زادگاهش خوزستان است.
- خ- شعر دفاع مقدس جنوب در نوع خود نوآور بوده، نسل جدیدی از شاعران و طیف تازه‌ای از مخاطبان را به حوزه ادبیات معرفی می‌کند.
- چ- شعر دفاع مقدس جنوب، مشتمل بر آرمان‌ها و ارزش‌های عالی و فضیلت‌های مطلوب انسانی است. این نوع شعر به واسطه اشخاص، موقعیت و فضای معنوی واقع در آن توانست به ادبیات شفاهی و عامیانه پیوند بزند و ارتباط ویژه‌ای با انواع شعر بومی و عامیانه متداول در میان مردم برقرار کند.

۳. ادبیات شفاهی

ادبیات شفاهی با تداوم بخش بزرگی از زبان و گویش‌های اقشار مختلف مردم، نمادی است شفاف از بازیابی روحیه حماسی دفاع از وطن در سرودهای بومی.

«بومی سرود، به اشعاری گفته می‌شود که شاعران محلی با گویش بومی و با ذوق روستایی‌شان در قالب‌هایی چون، قصیده، غزل، مثنوی و یا حتی دوبیتی می‌سرایند. بومی سرود، بخشی از فولکلور مهم بشری و ادبیات شفاهی است» (ذوالفقاری و احمدی، ۱۳۸۸: ۱۶۵).

مردم و شعرای محلی سرای این خطه از گذشته تا کنون موفق شده‌اند در احیاء این آثار و انتقال ارزش‌های آن به نسل‌های آینده گام‌های مؤثری بردارند. آنچه‌آنکه اشعار این استان سال‌ها قبل از شروع جنگ، شعر و شاعری در کشور را تحت تأثیر خود قرار داده است. ترانه‌هایی مانند «جومه نارنجی» با لهجه محلی شوشتری و «لب کارون» از جمله آثاری است که پس از سال‌ها همچنان شایان توجه همه فارسی‌زبانان است. آنها نغمه‌ها و آواها و نواهایی را به مردمانشان هدیه دادند که سالیان سال است مونس شادی‌ها و همدم غم‌های این سرزمین است.

بومی سرودهای استان خوزستان شامل آداب و رسوم مذهبی مانند سوگواری برای اولیاء و مقدسین، جشن‌های مذهبی، آداب و مراسم خانوادگی می‌باشد. همچنین آداب زیارت رفتن به اماکن مقدس، اعمال پیش از سفر، آشتی کردن و حلالی طلبیدن، چاووشی خواندن در اماکن مقدس، چشمه‌ها و قدمگاه‌های اولیاء، مانند قدمگاه‌های منسوب به حضرت امام رضا (ع) و خضر و دانیال نبی، غذاهای نذری، مانند پخت و پز شله‌زرد، آش پشت پا، آش رشته، قربانی کردن، انواع صلوات فرستادن هنگام روشن شدن چراغ، کشاورزی، همچنین حین کاشت و داشت و برداشت، تقسیم محصول، دعاها و ویژه‌خرمن، جشن‌های خرمن، شیوه‌کیل کردن، شیوه‌آبیاری، تقسیم آب، برگزیدن نام‌های محلی محصولات مانند خرما که در جنوب برای هر مرحله از رشد آن نام خاصی وجود دارد، یا برنج در شمال استان، خشکسالی، آیین‌های تمنای باران، آیین‌های بند آمدن باران، دامداری، نام‌های محلی دام‌ها، به چرابردن آنها، استخدام چوپان، مزد چوپان، غذاهای محلی خاص، انواع بازی‌ها، بازی‌های کودکان و بزرگسال، شعرهای حین بازی، یارگیری، بازی‌های مخصوص شب‌های زمستان مثل گل بازی و... سایر آداب زمستان، مانند آداب و رسوم ویژه شب چله و... است. آنچه به صورت ملموس می‌توان آن را بررسی نمود این نکته است که همه این آداب و رسوم در قالب اشعار، آوا، نوا و موسیقی خاص استان خوزستان و با بهره‌مندی از زبان‌ها و گویش‌های استان عرضه می‌شود. ساختار و محتوای متعهدانه این اشعار از بزرگترین دستاورد بومی سرودهای متعهد و ملتزم دفاع مقدس در هشت سال جنگ تحمیلی است. نمونه‌واضح آن نوحه «ای جان‌نشان حسین یارتان» است که کاملاً برگرفته از یک ترانه شاد بختیاری به نام «چل چله باد شمال» است که مردم خوزستان سال‌ها قبل از آغاز جنگ تحمیلی با آن خاطره داشتند و آن را در جشن‌ها، مولودی و مراسم شادی مخصوصاً در جشن عروسی می‌خواندند.

۳-۱. زبان و گویش

استان خوزستان به علت وسعت زیاد دارای اقوام مختلف و به تناسب گویش‌های زیبا با ادبیات عامیانه و قدمت و اصالت چند هزار ساله می‌باشد. بنابر پژوهش‌های شفاهی انجام‌شده از جمعی از گویش‌وران شهرستان‌های مختلف استان درباره غنای این زبان و گویش‌ها به این نتیجه رسیده‌ایم که ادبیات عامیانه خوزستان به واسطه پشتوانه غنی چند هزار ساله سرلوحه شعر متعهد و ملتزم دفاع مقدس بوده است. بجز قدمت و اصالت گویش‌های بختیاری و زبان عربی برای نمونه:

«زبان مردم شوشتر بازمانده از زبان خوزی است، زبانی هم‌پایه زبان اوستایی، دری، سُغدی و فارسی

قدیم؛ زبانی که در دوران هخامنشی، اشکانی و ساسانی بر زبان مردم این خطه جاری بوده، اکثر الواح

تخت جمشید به آن زبان نگارش یافته است» (فرهنگ منظوم شوشتری، ۱۳۹۳: مقدمه ناشر).

براساس یافته‌های این پژوهش اقوام عرب، بومیان محلی و لرهای استان به ترتیب بیشترین تراکم جمعیتی از نظر انواع زبان و گویش‌های رایج در استان خوزستان را دارند. ارتقاء جایگاه شعر ملتزم و پرورش مضامین شعر متعهد در دوران دفاع مقدس به تناسب بر عهده این زبان و گویش‌های رایج بوده است.

عزیزم سَفَره پیداست امروز
که آب چشم مُو دریاست امروز
(اشعار شفاهی استان)

مسلمونون دَلَم شیداست امروز
به زیر چشم مُو سبزی بکارید

۲-۳. ترانه‌ها

آنچه مسلم است ترانه‌ها بخشی از زندگی مردم خوزستان است که همواره بر زبان آنها جاری بوده است.

«اشعار عامیانه به زبان فارسی را که بر زبان عامه مردم جاری است، ترانه و تصنیف نیز می‌گویند»

(بهار، ۱۳۵۱: ۱۱۵-۱۱۶).

یکی از ترانه‌های حماسی ماندگار که برای بسیاری از مردم ایران خاطره‌انگیز است و جنگ را به یاد آنها می‌آورد «دایه دایه وقت جنگه» است. این ترانه که در سال‌های پیش از انقلاب در میان مردم خوزستان بسیار متداول بوده، در سال‌های جنگ، به عنوان یکی از رموز مقاومت و پایداری مردم به نیکی ایفای نقش نمود. براساس پژوهش‌های انجام‌شده در این عرصه، کسی که می‌خواهد شعر دفاع مقدس را بشناسد، بی‌نیاز از شناخت شعر متعهد و ملتزم خوزستان که از ترانه‌های بومی و محلی مایه گرفته نیست. شعر متعهد و ملتزم دفاع مقدس خوزستان یکی از جنبه‌هایی است که به واسطه مؤلفه‌ای نظیر ادبیات شفاهی، مشمول هویت تمامیت ارضی می‌شود. به یقین با آغار تهاجم همه جانبه دشمن به خاک استان خوزستان مردم به این نقطه مشترک رسیدند که هویتشان تهدید شده و به خاکشان تجاوز شده است، پس مسلماً باید برای زنده نگه داشتن آن پایداری و مقاومت نمایند. با نیم‌نگاهی به دوره جنگ تحمیلی و پیامدهای آن متوجه می‌شویم خواندن و زمزمه شعر که یکی از جنبه‌های آداب و رسوم متداول میان مردم این خطه است با تأثیر مستقیم از شعر متعهد و ملتزم موجبات حماسی‌سازی روحیه و اشعار مردم را فراهم آورده است و همین شعر متعهد و ملتزم را تداوم داده، یاری‌گر مردم خوزستان نیز بوده است. همچنان که گفته شد شعر در جشن‌ها و ماتم‌ها حماسه‌ها و حسرت‌ها، وصال‌ها و هجران‌ها یاری‌گر مردم بوده است (ر.ک: افضلی، ۱۳۹۱: ۱۷). به همین واسطه شعر شفاهی در دفاع از وطن هدفمند بوده و ارتقای جایگاهش در شعر ملتزم و متعهد جنوب، در کنار هویت‌بخشی به تمامیت ارضی، اثبات شده است.

«ما تَخَلَى المَلْعَبِ مِنْ اَهَالِيهَا / نُفْجُومُ وَ كُلُّ وَ كِتٍ دَرِ اللّٰهِ ضَاوِيهَا / مَعْمُورَةُ الْاَهْلِ وَ الزُّلْمُ تَحْمِيهَا / مَنْظُورَةُ ثِيَابِ اللَّعْبِ»؛

میدان‌گاه‌ها هرگز از میدان‌داران تهی نمی‌گردند. ستارگان همیشه ماه را در کنار خویش دارند این سرزمین آباد است و دلیرمردان پاسداری می‌کنند، چهارگوشه میدان حفاظت می‌شود. (افضلی، ۱۳۹۱: ۱۰)

۳-۳. ضرب‌المثل‌ها یا کنایه‌ها

با توجه به این نکته که ضرب‌المثل‌ها، یکی از بهترین راه‌های شناخت ادبیات شفاهی یک ملت محسوب می‌شوند در نتیجه، وسیله مناسبی برای شناخت یکی دیگر از ارکان «تعهد و التزام» در شعر منظوم مردم جنوب است. «هر که دارد هوس کرب و بلا بسم الله» این مصرع که در چاووش خوانی‌های رزمندگان عازم به خط مقدم جبهه‌ها خوانده می‌شد، از خطبه امام حسین (ع) هنگام خروج از مکه برگرفته شده است. حضرت در آن موقعیت فرمود: «هر که می‌خواهد خون خود را در راه ما نثار کند و آماده حرکت است، همراه ما در مسیر کوچ گام نهد». این ضرب‌المثل که از اشعار متعهد عاشورایی در دوران دفاع مقدس گرفته شده است به زیارت، ایثار، جانبازی و آمادگی برای شهادت، مقاومت و پایداری در برابر دشمن اشاره دارد. «لقد ذلَّ مَنْ بَالَتْ عَلَيْهِ الثَّعَالِبُ» (خوار شد آن که بر سرش روبهان ادرار کنند کنایه از حقارت و تحقیر در برابر ظلم). مسلماً با توجه به غنای تاریخی ضرب‌المثل‌های استان، محتوا و اندیشه‌هایی که متأثر از گذشته غنی ادبیات و تعامل

ناگسستی میان جامعه، مردم، عامیانه‌های ادبی منظوم و شاعران صورت گرفته است از گذشته تاکنون هم‌چنان نظام‌بخش محتوای شعر «ملترم و متعهد» بوده است.

۴. موسیقی

نگاهی به تاریخچه موسیقی استان خوزستان بیان‌گر غنای موسیقایی در نواحی است که به وسیله مردم و هنرمندان از نسلی به نسل دیگر منتقل شده و انتقال دهنده‌ی ارزش‌های جامعه بومی و سنتی این استان است. با آغاز جنگ تحمیلی و آغاز نبردی نابرابر نقش موسیقی توأمان با شعر به‌عنوان عاملی روحیه‌بخش در خوزستان توجه شایانی پیدا کرد. این نوع از موسیقی با توجه به شرایط جنگ و افزایش ویرانی‌ها و شهادت غیرنظامیان در حملات ناجوانمردانه به شهرها در دوران دفاع مقدس گسترده‌تر شد. از انواع موسیقی این خطه، موسیقی مذهبی است که شامل نوحه، مرثیه‌خوانی و...، نواحی که به هنگام آیین‌های مذهبی و تلاش برای امرار معاش و کار زمزمه می‌شد، است و در دوران دفاع مقدس به شیوه‌ای جدید آن‌چنان کاربردی و تأثیرگذار شد که برای نخستین بار با ابداع و گاه الگوبرداری از انواع آهنگ‌ها و ملودی‌های محلی، عربی، دزفولی، شوشتری و بختیاری در جبهه‌های نبرد خوزستان اجرا شد. در طول جنگ، مردم جنوب به واسطه پیشینه غنی موسیقایی با ابداع و گاه الگوبرداری از آهنگ‌های محلی، کوره موسیقی جنگ را گرم نگه داشتند. استاد صادق آهنگران بیشتر از ملودی‌های دزفول، شوشتر، بختیاری و دیگر نواحی جنوبی ایران بهره می‌گرفت. سراینده اشعاری که آهنگران از آن استفاده می‌کرد شاعری به نام معلمی از شهرستان دزفول بود که طبیعتاً به ملودی‌های محلی خوزستان آشنایی داشت. از مرحوم حبیب‌الله معلمی، نوحه‌های جاودانه‌ای در دفاع مقدس به یادگار مانده است از جمله:

«با نوای کاروان / بار بندید هم‌رهان / این قافله عزم کرب و بلا دارد»؛ «شور حسین است چه‌ها می‌کند»؛
«این لشکر حق عازم کربلاست امشب»؛ «سوی دیار عاشقان رو به خدا می‌رویم»؛ «بهر آزادی قدس از
کربلا باید گذشت»؛ «ای لشکر حسینی تا کربلا رسیدن یک یا حسین دیگر»؛ «ای لشکر صاحب زمان / آماده
باش / آماده باش».

مرحوم حاج حبیب‌الله معلمی که از فرزندان خوزستان است و صدها نوحه و شعر شنیدنی و خاطره‌انگیز را در کارنامه دارد، درباره بهره‌مندی از ادبیات شفاهی خوزستان گفته است:

«در آن موقعیت که بچه‌های رزمنده در اوج شور و احساسات بودند، نمی‌شد نوحه‌ای سنگین و
کش‌دار خواند. نوحه‌ها باید رزمی و حماسه‌ای و تقریباً به صورت سرود و ساده و از نظر وزن دارای
ریتمی می‌بودند که شنونده را متقلب کنند؛ مثلاً یک سبک خیلی قدیمی از بهبهان در ذهنم بود که دیدم
برای تهییج جوانان به جنگ بسیار خوب است و انسان را متقلب می‌کند. آن را نوشتم «این لشکر حق
عازم کرب و بلاست امشب / رو سوی میدان، ارتش روح‌خداست امشب»

۴-۱. لالایی‌ها

بخشی از ادبیات «منظوم و متعهد» مردم خوزستان در نوای لالایی‌ها جاری است، آنچه که یادگار ادبیات عامیانه مردم این خطه باقی خواهد ماند.

«هدف همه این ترانه‌ها تقویت و به‌کارگیری حافظه، بروز خلاقیت و پرورش عواطف و احساسات

کودک است» (ذوالفقاری و احمدی، ۱۳۸۱: ۱۶۵).

جمع‌آوری لالایی‌هایی که با موسیقی خاص به گوش همه فرزندان استان آشناست و این را مدیون طنین مقاومت جاودانه‌ای هستیم که کودکانمان هم‌چنان از این نواها گرفته و می‌گیرند. «لالا لالا گل خشخاش / بابات رته (رفته) خدا همراش» ابعاد ماندگار و تأثیر این نواها در شعر «ملتزم و متعهد» زمانی مشخص شد که هم‌زمان با آغاز جنگ، دشمن وارد یکی از روستاهای خوزستان به نام ابوحمیظه در نزدیکی‌های شهر سوسنگرد می‌شود. این روستا نمونه‌ای مشهود جزء از کل و تأثیر لالایی‌های خوزستان بر شعر «ملتزم و متعهد» دوران جنگ تحمیلی است. این روستا با خاک یکسان شد و نود درصد مردانش قتل عام شدند، اما با گذشت بیش از سی سال از پایان جنگ شواهد معجزه‌وار تأثیرات لالایی‌ها و نواهای ماندگار در دوران جنگ هشت ساله هم‌چنان توجه پژوهش‌گران و مستندسازان را جلب کرده است. «لالالالا لالاش می‌یاد / صدا گوشو (کفش‌های) باباش می‌یاد».

۵. بازی‌های محلی

استان خوزستان به واسطه تمدن درخشان و دیرینه خود، در شکل‌گیری و نگه‌داشت بازی‌های سنتی قدمتی طولانی دارد.

«کودکان بسیاری از اصول ارزشمند اخلاقی و اجتماعی مانند از خودگذشتگی، کمک به دوستان، صبر و مقاومت، رعایت حقوق دیگران، تفاهم، همکاری، اتحاد، و ... را از بازی می‌آموزند» (دهنوی، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

بازی‌های بومی و محلی استان خوزستان به‌عنوان گنجینه‌ای از باورهای فرهنگی اقوام این خطه هستند که بیشتر در قالب شعر بومی با گویش‌های مختلف رایج در این استان شناخته می‌شوند. از جمله این بازی‌ها «یزله» است. این بازی نمایشی جنبه حماسی و پهلوانی دارد که به‌صورت گروهی اجرا می‌گردد. اشعار و حماسه‌هایی که در یزله یا «هوسه» خوانده می‌شود معمولاً توسط شعرای محلی سرای منطقه سروده و بیشتر جنبه حماسی دارد.

«صلی علی طه الامین / بر خاندان طاهای امین صلوات بفرست / فی کل وقت و حین / اکنون و در تمام اوقات / اِملاء قلبی بالیقین / قلب من را سرشار از باور و یقین بگردان / بُتنی علی هذا الدین / کاری کن که من تا ابد بر این دین باقی بمانم».

بررسی قدمت بازی‌های بومی و محلی استان خوزستان بیان‌گر این نکته مهم است که این بازی‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری مقاومت و پایداری در دفاع مقدس و در نهایت بنیان‌گذاری شعر «ملتزم و متعهد» جنوب ایفا کرده‌اند. مطالعه ابعاد فرهنگی زندگی شهیدان دانش‌آموز و نوجوان این خطه مانند بهنام محمدی سیزده ساله، فرح‌ناز بچاری ده ساله و یوسف برتینا و... بیان‌گر این ادعا، در اثبات و معرفی یکی دیگر از ارکان شعر ملتزم جنوب است.

۶. آیین‌ها

بدون شک حماسه‌سازی‌های استان خوزستان مرهون نقش پررنگ آیین‌هایی است که سالیان سال در میان مردم متداول بوده و در مناسبت‌های مختلف اجرا شده است. خوزستان دارای اقوام مختلفی است که مهم‌ترین آن‌ها گروه‌های بختیاری، لر و عرب‌ها هستند که هر کدام از این‌ها در سراسر استان پراکنده شده‌اند و این استان از لحاظ خرده‌فرهنگ‌ها تنوع بسیاری

دارد. فرهنگ نهاده شده در آداب و رسوم و آیین‌هایی مانند عاشورا و شاهنامه‌خوانی در خوزستان چیزی نیست جز پرورش ایستادگی، شهادت‌طلبی، آزادگی، عزت‌نفس، مبارزه با ظلم و ستمگری و آموختن مواجهه و مقابله با تهاجم که در قالب مضامین شعر «متعهد و ملتزم» هویدا گشته و استان خوزستان را خواستگاه شعر متعهد دفاع مقدس معرفی نموده است. بر همین اساس می‌توان از شرایط عمومی حاکم بر این استان این‌گونه نتیجه گرفت که «آنان با تلفیق تفکر ایرانی با اندیشه‌های اسلامی به‌ویژه فرهنگ شیعی و نمادهای عاشورایی هویتی مستقل برای جنگ خلق کردند» (لک، ۱۳۸۴: ۱۳۱). از جمله آیین‌های حماسی که نقش تعیین‌کننده‌ای در شعر متعهد خوزستان داشته است، شاهنامه و شاهنامه‌خوانی با قدمت باستانی و گویش شیرین حماسی و تغزلی است.

مرا سر نهان گر شود زیر سنگ از آن به که نامم برآید به ننگ

بدون شک نقش آیین‌ها در حماسه‌های مردم خوزستان فراموش‌ناشدنی است.

«حماسه‌های خونبار مردم عزیز خوزستان در خرمشهر، آبادان، سوسنگرد، شوش، دزفول و اهواز هیچ‌گاه از حافظه تاریخی ملت ایران پاک نخواهد شد حماسه‌هایی که با تقدیم ۲۳۰۰۰ شهید در تاریخ ثبت شده‌است اگر نگوییم بی‌نظیر حتماً کم‌نظیر خواهد ماند» (حبیبی، ۱۳۹۳: ۲۳۵).

۷. بازتاب و کارکردهای شعر ملتزم و متعهد جنوب

شعر «متعهد و ملتزم» جنوب بیان‌گر نمادها و نقش‌هایی است که در راستای ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی خاص این منطقه شکل گرفته است. اشعاری مانند:

«ممد نبودی ببینی شهر آزاد گشته / خون یارانت پر ثمر گشته»

از جمله آثاری هستند که با دمیدن روح ادبیات شفاهی و بومی منطقه در قالب شعر «متعهد و ملتزم» شکل گرفته‌اند. این اشعار به دلیل حماسی و بومی بودن نوعی از مقاومت و پایداری را توسط قهرمانان دفاع مقدس به عرصه ظهور رساندند که دارای ویژگی‌های مخصوص به خوزستان است. از مهمترین این عوامل ادبیات شفاهی موجود در زبان‌دها و گویش‌های استان خوزستان، می‌توان به آواها و نواهای مختلفی اشاره کرد که سالیان سال سروده و پردازش شده، با سبک و آواز خاص از نسلی به نسل دیگر بر زبان‌ها جاری شده‌اند. هرچند گاهی اوزان عروضی رعایت نمی‌شود.

«وزن بسیاری از این اشعار منطبق با اوزان عروضی نیست، اما با طرز خواندن و تکیه بر برخی از هجاها می‌توان آنها را موزون کرد» (ناتل خانلری، ۱۳۶۹: ۷۳).

قالب بیشتر این اشعار مطابق با هیچ‌یک از قالب‌های شعر رسمی نیست، بلکه ساده و عامیانه است. به همین دلیل زودفهم و قابل‌تعمیم بر باورهای دینی، ایمان به خدا، اطمینان، اعتماد به نفس و روح ایستادگی و مقاومت است. تأثیر ادبیات و شعر شاعران دفاع مقدس در تهییج احساسات حماسی بر کسی پوشیده نیست؛ چراکه «ادبیات انقلاب اسلامی ماهیتی دینی و انقلابی دارد و بیشتر در آینه شعر بازتاب یافته است» (چهرقانی، ۱۳۹۶: ۳۰). از این رهگذر است که وقتی فرزندان غیور عشایر خوزستان ندای جهاد را شنیدند، با تمام وجود آن را لبیک گفتند. این فرهنگ در شعارها و رجزهای حماسی آنان (یزله‌ها) در واقعه جهاد عشایر عرب خوزستان بر ضد انگلیس نیز به‌روشنی مشهود است.

«مَهْظُومَه الزهره اوتنخانی / زهرا (س) مظلوم است و مرا فرا می خواند» از جمله آن شعارهاست. آن چه که پای شاخه‌ای از ادبیات پایداری و مقاومت را به عنوان شعر «متعهد و ملتزم» جنوب به میان آورد چیزی نبود جز جست‌وجو در پیشینه نمادهایی از شعر بومی که با مضامین شعر، این گونه ادبی از سالیان قبل آشنا بود. نویسندگان این پژوهش به یک نکته مشترک اذعان دارند که نتیجه بازتاب انسجام بخشیدن به هویت و نمادهای جاودانه از آثار این خطه بوده است؛ زیرا که سمت و سوی تمام سروده‌های «متعهد و ملتزم» دفاع مقدس در شکل، قالب، یاد یا نماد خوزستان است و نخستین شعر و شاعران دفاع مقدس از خوزستان سر بر آورده‌اند.

۸. جایگاه ادبیات شفاهی خوزستان

استان خوزستان با چشم‌انداز طبیعی بسیار زیبا و دوست‌داشتنی مستعد آن است که قریحه شعر و شاعری را پرورش دهد، تا جایی که بجز هنرمندان، شاعران و نویسندگان توانا و مشهور، سرودن ابیات و مصراع‌هایی شفاهی با گویش محلی و لحن ساده در نقاط گوناگون این استان مشهور و متداول بوده است. تنوع فراگیر داستان‌ها، افسانه‌ها، ترانه‌ها، آواها و نواها و... با زبان‌ها و گویش‌های مختلف جایگاه ادبی این استان را ارتقاء بخشیده است. از جمله رایج‌ترین این آثار می‌توان به قطعه‌ای اشاره کرد که در بیشتر مراسم‌های ازدواج و شادی با زبان و لهجه‌های مختلف در اکثر نقاط کشور برای دامادهای جوان خوانده می‌شود:

گر خدا سُوْزه بیاره (اگر خدا سبزه آورد)	مو کنم بیرق زَنو (من پرچم‌ها را برمی‌افرازم)
ای کُنار که مینِ خُوْشه (درخت کنار حیاط خانه)	ثمرش مُوروارینه (که ثمره‌اش مروارید است)
عزیزوم باشاه دُوما (به آن داماد عزیزی پیشکش می‌نمایم)	همه جادیاری (که به واسطه صفت‌های نیکو در همه جا حضور دارد)

این قطعه نمونه‌ای از خروارها ترانه و تصنیف‌های قابل فهم عموم فارسی‌زبانان است. با آغاز جنگ تحمیلی در شهریور ۱۳۵۹، تغییرات اساسی در ادبیات منظوم و منثور استان رخ داد. شاعرانی که ترانه‌های خود را با مضامین و محتوای خاص منطبق بر طبیعت بکر استان و برای معشوق زمینی می‌سرودند، به کاروان شعری پیوستند که بعدها شعر جنگ یا دفاع مقدس را با معشوقی آسمانی تجربه می‌نمودند.

«بازیابی توانمندی‌های پنهان قالب غزل، واردشدن تصویرها و استعاره‌های کاملاً نوساخته و بکر، ورود عرفان به عرصه شعر جنگ و بازآفرینی واقعیت‌های ملموس و محسوس در شعر که از بُعد تخیلی صرف خارج شده است و به سوی عینیت‌های لحظه‌ای و مداوم پیش رفته است» (رستگار، ۱۳۷۶: ۲۵۳-۲۵۲).

جنگ تحمیلی شاعران بسیاری را به خود مشغول کرد، اینان به دلیل لمس نخستین جرقه‌های جنگ و دچار شدن به آسیب‌ها و ویرانگری‌های آن، از نخستین سرایندگان بودند که شعرشان به درون مایه «التزام و تعهد» آغشته شد. مضامین شهید و شهادت، ویرانی شهرها، اشغال خرمشهر، محاصره آبادان، بمباران شهرها و... را می‌توان از مهمترین دستاوردهای این شاعران برشمرد. آنها به سبب حضور مستقیم در میدان نبرد و همجواری با شهرها و مناطقی که درگیر جنگ بودند، تصویرهای شعری باورپذیری را بازآفرینی می‌نمودند و این مهم در سطر سطر شعرشان بیان‌گر خون، خشم، پایداری، مقاومت و تعهد بود. در میان شاعران خوزستانی که شعرهایی با درون‌مایه جنگ تحمیلی در کارنامه خود دارند قیصر

امین پور، آرش باران پور، یوسفعلی میرشکاک، مجید زمانی اصل، صالح عطارزاده، اکبر بهداروند، سلیمان هرمزی، حبیب‌الله معلمی، محمدعلی محمدی، بهمن ساکی، حسین مهرآذین، محمد بقالان، پروانه نجاتی، حمدالله رجایی بهبهانی، محمد شیدا، حبیب‌الله بهرامی شهنی، هرمز فرهادی ببادی، پرویز حسینی و فریدون کربلی را می‌توان نام برد. آنها با هنر والای خود در دوران دفاع مقدس مضامین «متعهد و ملتزم» را برگزیدند تا از نزدیک آنچه را می‌سرایند با گوشت و پوست و خود لمس نموده، در دفتر دفاع مقدس محفوظ ثبت نمایند.

۹. نتیجه‌گیری

امروزه شعر بومی یا همان زبانزدها برگرفته از ادبیات شفاهی در نقاط گوناگون ایران با گویش‌های متفاوت، میان مردم مناطق گوناگون مشهور و رایج است. در جنوب ایران نیز شعر بومی به اندازه گستردگی زبان‌های عربی خوزستانی، شوشتری، دزفولی، بهبهانی، بختیاری، قناتی و... پراکنده است. مردم و شعرای محلی سرای این خطه از گذشته تا کنون موفق شده‌اند در احیا این آثار و انتقال ارزش‌های آن به نسل‌های آینده گام‌های مؤثری بردارند.

خوزستان به دلیل لمس نخستین جرقه‌های جنگ و دچار شدن به آسیب‌ها و ویرانگری‌های آن، از نخستین استان‌هایی بود که شعرش با نمادهای بومی و درون مایه شهید و شهادت، ویرانی شهرها، اشغال خرمشهر، محاصره آبادان، بمباران وسیع بیشتر شهرها و... آمیخته شد. به سبب حضور مستقیم غیرنظامیان از جمله زنان و کودکان در میدان نبرد، تصویرهای شعری دفاع مقدس در خوزستان باورپذیرتر می‌شد. آنچه در سطر سطر شعر و ادبیات «متعهد و ملتزم» این خطه به چشم می‌خورد نمادهایی است که خون خشم و تعهد را بازنمایی می‌کند.

شعر «متعهد و ملتزم» خوزستان که برآمده از فراز و فرودها، آمل و آرزوها و دردها و دریغ‌های این خطه در دوران جنگ تحمیلی است، از پیشینه غنی ادبیات بومی پیرامون خویش تأثیر پذیرفته، بر مقاومت و پایداری در دوران دفاع مقدس اثر گذاشته است. نمادهایی مانند دریا، نخل، خورشید، خلیج فارس، کارون، بهمن شیر، اروندرکنار و طبیعت خوزستان که آمیزه‌ای است از دشت‌های سرسبز و نخلستان‌ها، باغ‌های مرکبات و جنگل‌های تُنکِ سدر (کنار)، گستردگی راه‌های ارتباطی با دریا و متعلقات آن (لنج، ماهی‌ها، کشتی‌ها، موج، ساحل و...) همچنین آب‌وهوای شرجی و دشت‌های تفتیده و وسیع، از جمله این نمادها هستند.

با توجه به اینکه خوزستان مبدأ تهاجم دشمن بوده است، اگر پیشینه ادبی غنی این استان را با زبان‌ها و گویش‌های متنوع و مختلفش و اکاوی نمایم به قالب شعر «متعهد و ملتزم» دفاع مقدس دست یافته‌ایم. شعری که بنیادش بر پایه مقاومت، ایثار و ایستادگی توده‌های مردم و رزمندگان در مقابل دشمن تا دندان مسلح بود و مبارزه رویارو با استناد بر الگوپذیری از سالار شهیدان را به صورت مستند عنوان می‌کرد. سرایندگان شعر جنگ از تمام طبقات جامعه تشکیل می‌شدند، از کاسب‌پیشگان گرفته تا فرهیختگان دانشگاه، به همین جهت این گونه ادبی در قالب‌های مختلف توانست پیام جهانی مقاومت و پایداری را به صورت فراگیر گسترش دهد. این نوع از شعر با نمادهای بومی خوزستان آشنا و آمیزه‌ای از حماسه و تعلیم بوده است. آنچه که موجبات تولد شعر «ملتزم و متعهد» دفاع مقدس خوزستان را فراهم نمود، ارزش‌هایی بود که از هزاران سال قبل در این استان نهادینه شده بودند و به‌عنوان بنیان‌های این گونه ادبی معرفی می‌شوند. نواحی مختلفی که سالیان سال توسط

گویش‌وران پرورش و با سبک و آواز خاص سروده شده‌اند و از نسلی به نسل دیگر بر زبان‌ها جاری‌اند. آنچه مسلم است این اشعار با بهره‌مندی از دستاوردهای موجود استان روح شعر «متعهد و ملتزم» دفاع مقدس را به گونه‌ای جاری ساخته‌اند که مضامینی همچون وطن‌دوستی، مبارزه، ایثار، شهادت و... را در شعر دفاع مقدس پایه‌گذاری و ارکان اصلی این گونه از شعر «متعهد و ملتزم» را به عرصه ظهور رساندند. براساس یافته‌ها و مستندات این پژوهش، ساختار پیشینه غنی و مؤلفه‌ها و نمادهای شعر «متعهد و ملتزم» خوزستان بیان‌گر ظرفیت‌هایی نهفته از هویت و استقلالی است که موجب شد خون‌غیرت در رگ‌های مردم را به جوش آورد و برای دفاع از کیان و هویت خود آماده شهادت و جان‌بازی نماید.

فهرست منابع

۱. ابن فارس، احمد. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغه، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۲. افضلی، علی. عباسی منتظری، لیلی. (۱۳۹۱). «ساختار و قالب شعر محلی عربی خوزستان». فصلنامه ادبیات و زبان‌های محلی ایران زمین. دانشگاه آزاد اسلامی یاسوج. دوره ۲، شماره ۱، صص ۱۸-۱.
۳. باران پور، آرش. (۱۳۷۶). بعد از باران. به کوشش عبدالرحیم سعیدی‌راد. تهران: مؤسسه انتشارات سوره.
۴. بصیری، محمدصادق. (۱۳۸۷). «طرح و توضیح چند سؤال درباره مبانی ادبیات پایداری»، مجموعه مقالات نامه پایداری، به اهتمام احمد امیری خراسانی. تهران: نشر بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، صص ۸۹-۹۷.
۵. بهار، محمدتقی. (۱۳۵۱). بهار و ادب فارسی. به کوشش محمد گلین. تهران.
۶. جعفری خسروآبادی، نصرالله. (۱۳۹۶). تأملی بر مفهوم تعهد و التزام در فقه امامیه و حقوق ایران. مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره نهم، شماره سوم، صص ۷۵-۹۶.
۷. چهارقانی، رضا. (۱۳۹۶). ادبیات پایداری در ایران بازنشاسی مؤلفه‌ها فرصت‌ها و چالش‌ها، مجله ادبیات پارسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. دوره ۷، شماره ۲، صص ۱-۳۳.
۸. حبیبی، ابوالقاسم. (۱۳۹۳). خوزستان در جنگ ایران و عراق. تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
۹. دهقان، احمد. (۱۳۸۶). خاک و خاطره. تهران: نشر صریر.
۱۰. دهنوی، حسین. (۱۳۸۷). نسیم مهر، چاپ دوم. قم: انتشارات خادم الرضا (ع).
۱۱. دیچز، دیوید. (۱۳۷۸). شیوه‌های نقد ادبی. ترجمه محمدتقی صدیقیانی و غلامحسین یوسفی، چاپ ششم. تهران: علمی.
۱۲. ذوالفقاری، حسن؛ احمدی، لیل. (۱۳۸۸). گونه‌شناسی بومی سرودهای ایران. ادب پژوهی. دانشگاه تربیت مدرس، دوره

دوم، شماره ۷ و ۸. صص ۱۴۳-۱۷۰.

۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). *مفردات الفاظ القرآن*. بیروت: الدار الشامیه.
۱۴. رحیمیان، افسانه. (۱۳۸۸). تأملی بر شعر و شاعری در دوره دفاع مقدس. *فصلنامه خط اول*، سال سوم، شماره ۱۱، صص ۸۳-۹۶.
۱۵. رستگار، مهدی. (۱۳۷۶). نوآمدگان شعر انقلاب اسلامی. *مجموعه مقالات سمینار بررسی ادبیات انقلاب اسلامی*. تهران: سمت.
۱۶. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۵۷). *ارسطو و فن شعر*. تهران: امیرکبیر.
۱۷. ساکی، بهمن. (۱۳۸۸). *از حنجره کارون (مجموعه شعر دفاع مقدس)*. تهران: نیلوفران.
۱۸. سجادی، عیسی. (۱۳۹۳). *فرهنگ منظوم شوشتری شرح واژه‌های شوشتری به شعر*. اهواز: معتبر.
۱۹. صرفی، محمدرضا؛ هاشمی، سیدرضا. (۱۳۸۹). «دفاع مقدس، تعهد و تحول در شعر قیصر امین پور». *مجله ادبیات پایدار*، دانشکده علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. دوره ۲، شماره ۴، صص ۳۴۶-۳۲۴.
۲۰. طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۸). *ترجمه تفسیر المیزان*. قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۱. فرشیدورد، خسرو. (۱۳۹۲). *دستور مختصر تاریخی زبان فارسی*، بی جا: خاشع.
۲۲. فیومی، احمد. (۱۴۱۴). *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*. قم: مؤسسه دارالهجره.
۲۳. القاسم، سمیح. (۱۹۹۳). *الاعمال الکامله*، بیروت: دارسعاد الصباح.
۲۴. گیلانی، اشرف الدین. (۱۳۵۷). *کلمات سید اشرف الدین گیلانی*. تهران: نگاه.
۲۵. لک، منوچهر. (۱۳۸۴). *هویت ملی در شعر دفاع مقدس*. *مطالعات ملی*، شماره ۲۲، صص ۱۱۱-۱۳۲.
۲۶. ----- (۱۳۸۴). *ایران زمین در شعر فارسی*، تهران: مؤسسه مطالعات شامل.
۲۷. محقق، جواد. (۱۳۷۸). *شکفتن در آتش*. تهران: هنر رسانه‌ای اردیبهشت.
۲۸. محمدی روزبهانی، محبوبه. (۱۳۸۹). *قسم به نخل، قسم به زیتون، بررسی تطبیقی شعر مقاومت ایران و فلسطین*. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.

۲۹. میرصادقی، میمنت. (۱۳۷۹). *واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی*. تهران: نشر مهناز.

۳۰. ناتل خانلری، پرویز. (۱۳۶۹). *وزن شعر فارسی*. تهران: توس